

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

לשכת רב הקמפוס

ד ש ב ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 352

פרשת דברים ותשעה באב, תש"ס

זריקת חרולים בבית הכנסת בתשעה באב

מקורות אחדים מן המאה הי"ז מלמדים, כי באשכנז היו נערים, שבעת אמירת הקינות בתשעה באב היו "זורקים ומכים אחד לחבירו ומשמחים" (יוסף אומץ, סי' תתפו), או "זורקים זה לזה באבנים וצורות" (קיצור השל"ה, פה ע"א). אפשר שתיאורים אלה של המנהג האשכנזי¹ מהווים בסיס למנהג שהיה קיים בעבר הקרוב יותר והוא, שילדים הבאים לבית הכנסת בתשעה באב, בעיקר בערב, זורקים חרולים (שמו המדעי של החרול: לכיד) זה על זה או על המתפללים. החרולים נאחזו והסתבכו בשער ובזקן, ובעת תלישתם היה נגרם כאב. למנהג זה נידרש כאן בקצרה.

המקורות המזכירים מנהג זה באים מרוסיה הלבנה (בילורוסיה) ואוקראינה. מקורות רבים הינם ספרי זכרונות של יהודים המתארים את ילדותם, כל מחבר לפי מה שראה במקומו. מסופר על ר' שלמה מקרלין (נפטר בשנת 1792) שנודמן פעם בתשעה באב אצל ר' שניאור זלמן מלאדי (1745-1812). אברך אחד זרק חרולים ופגע בזקנו של ר' שלמה, הקפיד עליו ר' שלמה ואמר: בגלל אברכים כאלה חרב בית המקדש. למחרת הלכו שניהם ביער וראו אברך שמתבודד ומקונן בסיגופים, אמר ר' שלמה: בזכות אברכים כמוהו ייבנה בית המקדש. ואותו אברך שפגשו ביער היה זה שזרק חרולים ביום הקודם.² אם סיפור זה מהימן, הרי לנו עדות על קיום המנהג כבר במחצית השנייה של המאה הי"ח.

ר' מנחם מנדל שניאורסאהן (1789-1866), ה'צמח צדק', הכיר את האדמו"ר ר' ישראל מרוז'ין (1796-1850), ופעם אחת סיפר עליו את הדברים הבאים:³

הקדוש מריז'ין היה מרחיק עצבות ואפילו מרירות, ואילו החסידים כבר הרחיקו לכת ולא סבלו את הנ"ל אפילו ביום אבל וצום בתשעה באב. והיה ביניהם הרבה ששיחקו בזריקת בערעליך ובאבקעס (צמחי בר שונים) בתשעה באב, והמליץ עליהם רבם זכרו

¹ ראה י"א זימר, עולם כמנהגו נוהג, ירושלים תשנ"ו, עמ' 186.

² הסיפור מופיע בכמה מקורות ובשינויים. כגון אצל ר"נ הכהן, שמועות וסיפורים, כפר חב"ד תשכ"ד, עמ' כב; ח"מ פערלוב, לקוטי ספורים, כפר חב"ד תשכ"ו, עמ' נג. במקור הראשון כתוב שהזריקה הייתה ביום אחרי הקינות, ובשני כתוב שהיה זה בלילה. תודתי לר"י מונדשיין שהפנני למקורות אלה.

³ בתוך ח"ד שטרן, נר ישראל, ח"ב, בני ברק תשנ"ט, עמ' צג.

יהי עמנו בנשאו עיניו כלפי מעלה ואמר: רבש"ע! אם בניך אינם מחזיקים "מהיום טוב" שלך ("קרא עלי מועד") קחהו מהם.

עדות זו משתלבת עם הידוע על החשיבות הרבה שייחס ר' ישראל מרוז'ין לשמחה.⁴ לפי הסברו של האדמו"ר, מטרת המנהג היא, אפוא, ליצור אווירת שמחה למרות יום האבל, בשל חשיבות השמחה בעבודת ה' של היהודי. הסבר זה מביא גם ד"ר אברהם יעקב ברוור (1884-1975), המתאר את ילדותו בקולומביה שבגליציה:⁵

בשעת אמירת הקינות היה מנהג מוזר, שנערים היו זורקים פרי קוצים, הנדבק בשערות ובבגדים ואינו מכאיב ואיש לא הפריעם ממעשי קונדס, שהיתה לו מסורת של דורות. אמרו שהתירו להם מעשה קונדס זה, כדי להפיג את העצבות של המתאבלים על החורבן, שלא ישקעו במרה שחורה.

יחזקאל קוטיק (1847-1921) מספר, שחסידי קאמניץ נהגו לזרוק חרולים זה על זה והכול צחקו. הוא הוסיף, שאף כשהיו בבית הקברות, כמנהג בתשעה באב, השליכו חרולים זה על זה, ותשעה באב היה "יום של צחוק ושעשועים".⁶ מעט מאוחר יותר מספר שלמה זלצמן (1873-1946), כי בילדותו בסעלץ שבגרוזנה, אספו הילדים חרולים ואגרו אותם בשקים כשהמחסן היה בית הקברות. בזמן אמירת הקינות הלכו הם לעזרת הנשים, ומשם זרקו חרולים לעבר זקניהם של יהודים שהייתה טינה בלבם עליהם: השמש, המורים, הרב ובמיוחד מי שהיה עבדקן. לאחר מכן הענישו אותם הוריהם ומוריהם.⁷ בשני תיאורים אלה אין התייחסות לטעם הנוהג הזה, וכפי הנראה זורקי החרולים עשו זאת כמעשה קונדס בלבד.

הרב יהודה ליב הכהן מימון (1875-1962) מספר, כי בעירת הולדתו מארקולשטי שבבסראביה היו הילדים ובחורי בית המדרש, ולפעמים גם אברכים חסידים, זורקים חרולים על פניהם וזקניהם של באי בית הכנסת. הרב מימון מתוודה:⁸

אודה ולא אבוש: בהיותי בן שש-שבע שנים השתתפתי גם אני ב"משחק" זה, אבל כשהייתי בן תשע שנים הייתי תמה על המנהג המוזר ומתבייש בפני עצמי: איך זה ייתכן כי ביום אבל האומה... יקומו הילדים ויצחקו לפנינו בקוצים וברקנים ואף אחד מקהל המתאבלים ומהם רבנים חשובים, תלמידי חכמים ואנשי מעשה, אינם מוחים כלל.

הוא פנה אל אביו ושאל אותו על כך. אביו השיבו שהמנהג כבר פשט בתפוצות ישראל, ושהוא ראה מנהג זה בימי נעוריו בערים שונות באוקראינה, פולדוליה ובסראביה. ופעם, סיפר אביו, שאל את המלבי"ם (1807-1879) על המנהג, והמלבי"ם השיבו כי הרבנים מניחים לנערים וילידים להשתולל בעת הקינות, כדי שיבינו שבעת אבל על ירושלים יש לקוות לשמחה. זאת משום שאבלנו על ירושלים הוא אות וסימן לכך שהיא לא "מתה", וארצנו עוד תשוב לתחיה מחודשת; שאילו הייתה בבחינת "מתה", הרי גזירה על המת שישתכח מן הלב.

נוסף לטעמים שנזכרו לעיל, ניתנו טעמים נוספים למנהג, הקשורים לשם הצמח הנזרק: בערעלך או חרולים.⁹ אשר לטעם המקורי - התחקות אחר טעמו של מנהג צריכה להתמקד בפעולה

⁴ ראה ד' אסף, דרך המלכות - ר' ישראל מרוז'ין ומקומו בתולדות החסידות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 327-325.

⁵ א"י ברוור, זכרונות אב ובנו, ירושלים תשכ"ו, עמ' 347. טעם זה מציע גם ר"י וועלץ, שו"ת דברי ישראל, ח"א, ירושלים תשמ"מ, סי' קנה, וסיים דבריו: "ולפיכך אין לבטל זריקת הקוצים שנהגו התינוקות, כי לא לחנם נהגו כן בשנים קדמוניות".

⁶ מה שראיתי...זיכרונותיו של יחזקאל קוטיק (מהד' ד' אסף), תל אביב תשנ"ט, עמ' 180.

⁷ ש' זלצמן, מן העבר, ירושלים תש"ד, עמ' 73. ראה גם צ' שרפשטיין, החדר בחיי עמנו, ארה"ב 1943, עמ' 145, בשם "קופילוב. גם ש' לוי (1867-1935) שנולד בסביסלוביץ מזכיר את המנהג, בספרו גלות ומרד, תל אביב תשכ"ז, עמ' 43. גם לספרות העברית החדשה חדר המנהג. ש"י אברמוביץ במסעות בנימין השלישי, מתאר את ידידו של בנימין, סנדריל, וכותב (כל כתיבי מנדלי מוכר ספרים, תל אביב תשכ"ו, עמ' 20): "החרולים, שבני ישראל נוהגים לזרוק זה על זה בתשעה באב, רובם היו פורחים ומסתככים בזקנו ובפאותיו". גב' ברכה פישלר עזרה באיתור מקור זה.

⁸ רי"ל מימון, למען ציון לא אחשה, ח"א, ירושלים תשי"ד, עמ' 103-104.

⁹ ד' הרמן (כל חג ומועד, תל אביב 1995, עמ' 174) כותב, שהמנהג מבוסס על הפסוק באיכה (ג' י) "דב אורב הוא לי", ורב בידיש הוא בער, וברבים בערעלך. יו"ט לוינסקי (ספר המועדים, ח, תל אביב תשי"ז, עמ' 289) מקשר את המלה "חרולים" לקינתו של מהר"ם מרוטנבורג 'שאלי שרופה באש' הנאמרת בתשעה באב:

עצמה, ולא בדברים הצדדיים הקשורים בה (כמו שם החפץ או מספר הפעמים שהפעולה נעשת). לאור זאת נראה, שמנהג זריקת חרולים בבית הכנסת נוצר בעקבות מנהג קדום יותר של עינוי הגוף בקוצים, מחמת האבל, שנעשה בבית הכנסת.¹⁰ קיימות עדויות על הסתגפות בחרולים בבית הכנסת, למשל בקרב חכמי צפת במאה ה"ז.¹¹ בשלב מסוים לאחר מכן, נטלו קוצים לא לצורך עינוי עצמי אלא לשם מעשי שובבות.

כפי הנראה, בשני הדורות האחרונים כבר אין נוהגים לזרוק חרולים, ואת מקומם תפסו פירות האזדרכת ומאוחר יותר האצטרובלים. התייחסות בת דורנו למנהג מצויה בתקנון בית הכנסת 'גבעת רימון' באפרת (תשנ"א). במדור 'תשעה באב' נקבע: "אין זורקים אצטרובלים או חפצים אחרים".

היו רבנים שהסתייגו ממנהג זה. לעיל ראינו את דברי הרב מימון. ר' אברהם קרפלס, רב קהילת גורב-פינצעהלי (נפטר 1894), אמר בדרשה לשבת 'נחמו':¹² "ופה ראיתי שמתענים ויושבים על הארץ וקורין הקינות וזורקין זה לזה עשב כו', האין זה מנחת שוא". מאוחר יותר יצא גם החפץ חיים, ר' ישראל מאיר הכהן, נגד מנהג של "זורקין זה לזה", משום שיש בכך קלות ראש, ואסור לנהוג קלות ראש בבית הכנסת אפילו שלא בתשעה באב (משנה ברורה, או"ח תקנט ס"ק כב).¹³

אפשר לחלק את בתי הכנסת לשני סוגים עיקריים: האחד - בתי כנסת שבהם יש משמעת, אסתטיקה, דיוק והדר, והשני - בתי כנסת שבהם אין הקפדה רבה על כל הנ"ל, כשהמודל שלהם הוא ה'קלויז', שבו מצוי חוסר סדר ודיוק, ריהוט ישן וכו'. ניתן לשער כי מעשי קונדס של ילדים בבתי כנסת - זריקת חרולים בתשעה באב, קשירת ציצית הטליתות של המתפללים זו לזו בשמחת תורה, הכאת המן מוגזמת בפורים ועוד - היו מצויים יותר בבתי כנסת מן הסוג השני, והתקבלו אצלם ביתר הבנה וסלחנות. מקצת מן המחנכים אמרו מן הסתם, שמתן האפשרות לילדים לעשות מעשים כגון אלה מוביל בסופו של דבר לקירובם לעולם בית הכנסת. וכשהיו גדולים יותר יפנימו את אורת ימי בין המצרים, כפי שהפנים רבי מרדכי סגל, גיבור הסיפור "בערב תשעה באב":¹⁴

שלשה שבועות במלואם היה רבי מרדכי סגל מסתגף בכל שנה, מן שבעה-עשר בתמוז ואילך. חותם של אבלות היה ניכר אצלו על הכל. במאכל ומשתה היה מתמיר על עצמו ופוסק מסעודות בשר לכל שלושת השבועות... מזמור "על נהרות בבל" קודם ברכת המזון היה נאמר בימים הללו על שולחנו בניגון מיוחד. מכיר היה מזמור זה את מקומו. בימים אלו הוא העיקר וכל הסעודה טפל, שלא בא אלא בשביל לאמור אחריו "על נהרות בבל". וכשהגיע ערב תשעה באב... לקח תחת זרועותיו שק קפול ועשוי לדבר,

¹⁰ "ופני פרחי הלא כסו חרולין". אגב: שם (עמ' 288) מסופר, כי היו מקומות שבהם זרקו חרולים על שערות נשים ונערות ועל כן הוכרחו אלה לחפות ראשן בלילה זה. תודתי לידידי ר' גדעון קרוטהמר על הפניותיו.

¹¹ ראה לוינסקי, לעיל הע' 9, בשם "יש סבורים".

¹² כך למשל מסופר (מ' בניהו, ספר תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 266) על ר' אברהם הלוי ברוכים, שבין הסיגופים שנהג על מנת לחזור בתשובה ולהינצל מדין גיהנם, "היה מוכן לו שם [בבית הכנסת] מיטה של חרולים הדולקים בבשר כמו אש... והיה פושט את בגדיו והיה משליך את עצמו על החרולים ערום, והיה מתגלגל בתוכו עד שנעשה בשרו מלא אבעבועות". לעומתו, ר' אלעזר אזקרי מצייין סיגוף זה כדבר שאינו נחוץ לתלמידי חכמים אלא לבעלי הבתים (שם, עמ' 360).

¹³ ר"א קרפלס, שו"ת אהל אברהם, מונקאטש תרנ"ט, יג ע"ב.

¹⁴ לאחרונה הקדיש אחד המחברים, י"ד פלדשטיין, יד בבין המצרים, בני ברק תשנ"ז עמ' קלג, סעיף לנושא דידן: "איסור חמור לזרוק "בובקעס" וכד'".

¹⁴ מתוך: כל כתבי יהודה שטינברג, תל אביב תשי"ט, עמ' עד.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. הוא מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@listserv.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: sub parasha-l firstname lastname או first-name ו- last-name הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.

ספר הקינות ואבוקה, והלך לבית הכנסת. ואז ירד עליו ענן של מרה שחורה, וכיסה אותו מכל הבלי העולם הזה.

ד"ר אהרן ארנד
המחלקה לתלמוד